

δίποδος

ISSN: 1792 - 1317

ΕΞΑΜΗΝΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΛΟΓΟΥ & ΤΕΧΝΗΣ

ΤΙΜΗ: 6€

Περίοδος Α', Τεύχος 11, Φεβρουάριος 2017

ΙΩΑΝΝΑ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΒΛΑΧΟΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Θ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΕΛΗΜΟΣΗΣ
ΑΡΧΟΝΤΟΥΛΑ ΔΙΑΒΑΤΗ
ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΕΞΑΡΧΟΥ
ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ
ΕΙΡΗΝΗ ΖΩΙΔΟΥ-ΤΣΟΚΑΤΑΡΙΔΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΖΑΚΗΣ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΑΖΗΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΙΣΑΡΙΔΗΣ
ΗΛΙΑΣ ΚΕΦΑΛΑΣ
ΜΑΡΙΑ ΛΙΤΣΑΡΔΑΚΗ
ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΛΥΜΠΕΡΗ
ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΠΑΚΑΛΗ
ΠΟΛΥΜΝΙΑ ΜΠΑΝΑ
ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ
Μ. ΠΑΡΧΑΡΙΔΟΥ-ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ
ΘΩΜΑΣ ΠΕΝΝΑΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΕΤΣΕΤΙΔΗΣ
ΘΟΔΩΡΗΣ ΣΑΡΗΓΚΙΟΛΗΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΚΑΜΠΑΡΔΩΝΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΦΑΚΙΑΝΑΚΗΣ
ΑΘΗΝΑ ΣΧΙΝΑ
Κ. ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΖΗΜΟΥ
ΓΕΩΡΓΙΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ
ΠΕΝΝΥ ΤΣΕΛΕΝΤΗ
ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΤΣΕΛΙΚΗΣ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΤΣΙΑΜΠΟΥΣΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΙΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ
ΦΑΙΔΩΝ ΠΑΤΡΙΚΑΛΑΚΗΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΡΑΤΖΟΛΑΣ
ΤΑΣΟΣ ΧΑΤΖΗΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ
ΔΗΜΟΣ ΧΛΩΠΤΣΙΟΥΔΗΣ
ΧΑΡΗΣ ΨΑΡΡΑΣ
ΦΩΤΕΙΝΗ ΨΙΡΟΛΙΟΛΙΟΥ

(Γεν. 1936, Μεγάλο Περιστέρι Ιωαννίνων). Δοκιμιογράφος. Κριτικός λογοτεχνίας. Βραβείο «δοκιμίου, μελέτης» του περιοδικού Διαβάζω (2008). Ιδρυτικό μέλος της Εταιρείας Συγγραφέων. Σπούδασε Ιατρική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

Στοιχεῖα καὶ θεωρίες (α' μέρος)

Α'

I

«...μιάν αγιάτρευτη λατρεία για τό συγκεκριμένο, τό εμπειρικό, αυτό πού μπορεῖ νά ξεακριβωθεῖ.

»...μιά ένστικτώδης δυσπιστία για τό ἀφηρημένο, τό μή χειροπιαστό, τό ὑπερφυσικό»¹.

ΑΝ ΡΩΤΗΣΕΙΣ ΕΝΑΝ ΜΑΘΗΤΗ ΤΗΣ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ τί γνώμη ἔχει για τόν Διονύσιο Σολωμό, θά σοῦ ἀπαντήσει πιθανότατα πώς εἶναι ἕνας ἐπιφανής ποιητής (ἢ μέγας ἢ κορυφαῖος ἢ κάτι τέτοιο). Ἄν ρωτήσεις ἔπειτα πώς ξέρει ὅτι ὁ Σολωμός εἶναι τόσο σπουδαῖος ποιητής, ὁ μαθητής θά ἔχει νά πεῖ ὅτι τό ἔμαθε στό σχολεῖο του, ἀλλά καί στό σπιτικό κι εὐρύτερο περιβάλλον του. Δέν ἀποκλείεται νά πεῖ ἀκόμα ὅτι ὁ Σολωμός ἔγραψε τήν «Ξανθούλα», τή «Φαρμακωμένη», τόν Ἕμνον εἰς τήν ἐλευθερίαν, τούς Ἐλεύθερους πολιτορχημένους, ὅτι ὕμνησε τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 κι ὅτι εἶναι ὁ ἐθνικός μας ποιητής... Ἄπό τέτοιες ἢ παρόμοιες ἀπαντήσεις θά ἔλεγε κανεῖς πώς ἡ ποιητική ἀνωτερότητα τοῦ Σολωμοῦ εἶναι γενικά παραδεχτή καί αὐτονόητη. Τό γιατί συμβαίνει ἔτσι φαντάζομαι πώς οὔτε ὁ μαθητής οὔτε ὁ φιλόλογος καθηγητής του θά ἦταν εὐκολο νά δώσει ἐμπεριστατωμένη ἀπάντηση. Δέν θά ἔχαν ὅμως καμιά ἀμφιβολία πώς ἡ ποιητική μεγαλωσύνη τοῦ Σολωμοῦ εἶναι ἀναμφισβήτητη, ἀφοῦ αὐτό εἶναι γενικά παραδεχτό κι ὁ ποιητής θεωρεῖται κάτι σάν ἐθνικό κεφάλαιο.

Ἄς προσπαθήσουμε τώρα νά δώσουμε κάποια ἐξήγηση σ' αὐτό τό φαινόμενο. Ὁ Σολωμός, καί ὁποῖος ἄλλος ξεχωριστός λογοτέχνης, ἔγινε γνωστός ὡς ὄνομα καί ὡς σημαντική περίπτωση, ἐπειδή κάποιοι κάποτε μίλησαν γι' αὐτόν ἀρκετά πειστικά για τήν ἀξία του. Ὅσοι μίλησαν προφορικά καί δέν ἔγραψαν αὐτά πού εἶπαν, οὔτε ἔτυχε νά τά γράψουν για λογαριασμό τους ἄλλοι, ὅ,τι καί νά εἶπαν χάθηκε για πάντα. Συνεπῶς ὅ,τι ξέ-

¹ Γιάννης Μπεράτης, Ὁ Μαῦρος Φάκελος, εἰσαγωγή - φιλολογική ἐπιμέλεια Ἕρμ Σταυροπούλου, Ἀθήνα 2015, σ. 369.

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

Αυτό πού θέλω νά πῶ
εἶναι πώς ἡ ἀναγνώρι-
ση τῆς ἀξίας τοῦ Σολω-
μοῦ δέν ἔπεσε ἀπό τόν
οὐρανό, ἀλλ' ὅτι εἶναι
ἔργο κάποιων ἀνθρώ-
πων πού διέθεταν ξεχω-
ριστή ὀξύνοια.

ρούμε γιά τό ὄνομα καί τό ἔργο τοῦ ποιητῆ, καθώς καί γιά κάθε λογοτέχνη, τό ξέρουμε μόνο ἀπό γραφτές μαρτυρίες. Ὅσο γνωρίζω, οἱ πρῶτοι πού ἔγραψαν θετικά γιά τήν ποίηση τοῦ Σολωμοῦ ἦταν ὁ Ἐμ. Στάης², ὁ Γ. Ρεγκάλντι³ καί ὁ Κ. Ἀσώπιος.⁴ Κι οἱ τρεῖς τό 1853. Ὅμως τό πρῶτο ὑψηλῆς στάθμης κείμενο γιά τόν ποιητή γράφτηκε ἀπό τόν Ἰ. Πολυλά τό 1859. Ὁ Πολυλάς, στά «Προλεγόμενά» του ἀναφορικά μέ τά «Εὐρισκόμενα» τοῦ Σολωμοῦ, μίλησε πρῶτα γιά τό βᾶθρο πάνω στό ὁποῖο στηρίχτηκε ὁ λόγος τοῦ ποιητῆ: τήν ἰταλική παιδεία του, τά δημοτικά τραγούδια, τά κρητικά ἔργα (*Ἐρωτόκριτος*) καί τόν ντόπιο προφορικό λόγο. Ἐπειτα ἔδωσε, θά λέγαμε, ἕνα σχεδιάγραμμα γιά τήν ἀνοδική πορεία τοῦ ποιητῆ. Σχεδιάγραμμα σύμφωνα μέ τό ὁποῖο τό σολωμικό ἔργο κορυφώνεται μέ τόν *Κρηικό*, τό *Γ' Σχεδίασμα τῶν Ἐλεύθερων Πολιορκημένων* καί τόν *Πόρφυρα*. Μέ τά «Προλεγόμενά» του ὁ Πολυλάς στάθμισε τό ἔργο τοῦ ποιητῆ σ' ἕνα ἐπίπεδο πού, ἂν ὄχι ἀπόλυτα, σέ μεγάλο πάντως βαθμό, ἐπικυρώθηκε ἀπό τούς μεταγενέστερους μελετητές (καί ποιητές πού μαθήτεψαν σ' αὐτό) καί ἄρα ἐπικυρώθηκε ἀπό τήν κρίση τοῦ χρόνου. Μετά τόν Πολυλά μίλησε ἐξίσου θετικά γιά τόν Σολωμό ὁ Ἐμ. Ροῖδης. Ἐπειτα ὁ Κ. Παλαμᾶς καί ἀκολούθησαν ὁ Κ. Χατζόπουλος, ὁ Γ. Ἀποστολάκης, ὁ Γ. Σεφέρης, ὁ Ζ. Λορεντζάτος, κ.ἄ. Αὐτό πού θέλω νά πῶ εἶναι πώς ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀξίας τοῦ Σολωμοῦ δέν ἔπεσε ἀπό τόν οὐρανό, ἀλλ' ὅτι εἶναι ἔργο κάποιων ἀνθρώπων πού διέθεταν ξεχωριστή ὀξύνοια. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, ὅταν λέει κανεῖς πώς ὁ τάδε λογοτέχνης εἶναι σημαντικός, εἴτε τό ἔχει ὑπόψη του εἴτε ὄχι, παραπέμπει σέ ὄσους πρόβαλαν ὡς ξεχωριστή φυσιογνωμία αὐτόν τόν λογοτέχνη. Ἔτσι καί ὁ ὑποθετικός μαθητής τῆς τρίτης λυκείου, πού ἂν ρωτιοῦνταν, θά ἀπαντοῦσε ὅτι ὁ Σολωμός ὑπῆρξε ἐπιφανῆς ποιητής, προϋπέθετε, ἔστω χωρίς στοιχεῖα, ὅλους ἐκείνους πού εἶχαν στηρίξει αὐτόν τόν χαρακτηρισμό. Κατά συνέπεια, σέ βᾶθος χρόνου, γιά κάθε ἀναγνωρισμένο λογοτέχνη, θά βρίσκουμε πάντα κάποιον ἢ μᾶλλον κάποιους ἀνθρώπους στούς ὁποίους ὀφείλεται ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀξίας του. Τοῦτο σημαίνει ὅτι στίς περιπτώσεις αὐτές δέν γίνεται λόγος γενικά καί ἀφηρημένα, ἀλλά ὅτι ὁ λόγος αὐτός ἔχει συγκεκριμένο ἀντίκρισμα. Ἀντίκρισμα μέ τήν ἔννοια ὅτι ὑπάρχουν ἤδη γραφτά κριτικά (ἢ καί λογοτεχνικά)⁵ κείμενα, μέ τά ὁποῖα στοιχειοθετεῖται ἡ λογοτεχνική ὄντοτητα αὐτοῦ τοῦ συγγραφέα.

² Ἐμμανουήλ Στάης, *Κριτική. Ὁ Λάμπρος τοῦ Σολωμοῦ*, Ἀθήνησι 1853.

³ Giuseppe Regaldi, «Il Conte Dionisio Solomos», *L'Oriente*, Τζένοβα 1853.

⁴ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, *Τά Σούτσεια*, ἐν Ἀθήναις 1853.

⁵ Οἱ λογοτέχνες, πέρα ἀπό τό γεγονός ὅτι συχνά ἐκφέρουν κριτικό λόγο, μέ καθαυτό τό λογοτεχνικό τους ἔργο ὑποδείχνουν τίς προγενέστερες ἀξίες στίς ὁποῖες μαθήτεψαν, συμμετέχοντας ἔτσι ἕμμεσα στήν ἀξιολογική διάκριση συγκεκριμένων προγόνων.

II

Στή φυσική επιστήμη λένε πώς κάθε θεωρία πού δέν έχει πρακτικό, δηλαδή πειραματικό, αντίκρισμα είναι άφερέγγυα. Όταν ό Ά. Αϊνστάιν δημοσίευσε τήν εξίσωση $e=mc^2$ (ή ενέργεια ίσοῦται μέ τή μάζα επί τήν ταχύτητα τοῦ φωτός στό τετράγωνο) τό 1907, πολλοί φυσικοί εἶχαν ἀμφιβολίες γιά τήν ἐγκυρότητα της, ἐπειδή δέν εἶχε ἐπαληθευτεῖ μέ τρόπο πειραματικό. Ἀλλά μετά τή διάσπαση τοῦ ατόμου, ὅποτε ἐπαληθεύτηκε στήν πράξη, σταμάτησε κάθε λόγος ἀμφιβολίας, ὅσον ἀφορᾷ τό κύρος τῆς εξίσωσης. Ἔρχομαι τώρα σ' ἕνα ζήτημα πού ἀφορᾷ μιᾷ θεωρία τῆς λογοτεχνίας, πού ἔκανε τήν τύχη της τή δεκαετία τοῦ 1970 καί ἔκτοτε. Πρόκειται γιά τή θεωρία τῆς *πρόσληψης* ἢ ἀλλιῶς γιά τή θεωρία τῆς *ἀνάγνωσης καί τοῦ ὀρίζοντα προσδοκιῶν τοῦ ἀναγνώστη*. Πολύ ἀπλά ἡ θεωρία αὐτή θέλει νά μετατοπίσει τόν προσανατολισμό τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ ἀπό τόν συγγραφέα καί τό κείμενο στόν ρόλο τοῦ ἀναγνώστη⁶. Ἀνεξάρτητα ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ συγκεκριμένη θεωρία γιά τούς μελετητές τῆς λογοτεχνίας δέν εἶπε κάτι καινούριο, ἀφοῦ ἐπανειλημμένα, ἀπό τόν Μονταίνι καί μετά, ἔχει εἰπωθεῖ ὅτι ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά διαβάζει σ' ἕνα κείμενο πράγματα διαφορετικά ἀπό ἐκεῖνα πού εἶχε στό μυαλό του ὁ συγγραφέας του. Ὁ Κ. Παλαμᾶς π.χ. εἶχε γράψει τό 1895, ἀναφορικά μ' αὐτό τό θέμα, τά ἀκόλουθα. «Λυδία λίθος τῆς ποιητικῆς ἀξίας εἶναι ἀπολύτως καί πάντοτε ἡ ἀντίληψις τοῦ ἀναγνώστου, ἡ ὁποία κατά ἐνενηντα ἐννέα τοῖς ἑκατόν εἶναι κατά βάθος καί κατά πλάτος ἡ ἄκρα

⁶ Νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ προσανατολισμός αὐτός δέν ἀντικρούει κάποιο προηγούμενο θεωρητικό ἀποκλεισμό τοῦ ἀναγνώστη ὡς παράγοντα τῆς ἀναγνωστικῆς πράξης. Τέτοια θεωρία δέν ὑπῆρξε. Σίγουρα ὁμως εἶχε γίνει πολὺς λόγος πιά γιά τόν συγγραφέα καί τό κείμενό του.

ἀντίθεσις τῆς ἰδέας τοῦ ποιητοῦ»⁷. Ὁ Ν. Λαπαθιώτης ἐπίσης τό 1924: «Τό εἶχα πεῖ καί ἄλλοτε, θαρρῶ, ὅτι ἕνα ἔργο τέχνης δέν προσφέρει παρά ὅ,τι προσφέρει ὁ θεατής. [...] Ἄν δέν τοῦ προσφέρουμε ψυχική, τό δοχεῖο δέν περιέχει τίποτα»⁸. Παίρνει δηλαδή ὁ καθένας ὅ,τι δίνει. Ἐπίσης, ὁ Γ. Σεφέρης ἀντέγραψε δύο φορές τήν ἄποψη τοῦ Μονταίνι⁹, ἐνῶ παρατήρησε σχετικά: «Ὁ ἔπαρκῆς ἀναγνώστης εἶναι ὁ εὐαίσθητος ἀναγνώστης πού δέν μπορεῖ νά μή βάλει κάτι ἀπό τόν ἑαυτό του στό ποίημα πού διαβάζει»¹⁰.

Τό συζητήσιμο ὁμως, ἀναφορικά μέ τή θεωρία τῆς *πρόσληψης*, εἶναι ὅτι, πέρα ἀπό τή γενική, ἀφρημένη, ἄποψη, ὁ «ἀναγνώστης», τόν ὁποῖο ἐπικαλεῖται τόσο ἐπίμονα, δέν εἶναι ἕνας, γνωστός καί συγκεκριμένος ἀναγνώστης, ἀλλά πολλοί, ἑκατομμύρια καί ἄγνωστοι. Θά λέγαμε δηλαδή ὅτι πρόκειται γιά ἕναν ἀναγνώστη φάντασμα.

Παραθέτω: «Εἶναι ἀδύνατον νά συλλάβουμε τόν ἱστορικό βίο ἑνός λογοτεχνικοῦ ἔργου χωρίς νά συνυπολογίσουμε τήν ἐνεργητική συμμετοχή τοῦ παραλήπτη του»¹¹. Καί: «Ἡ δυνατότητα ἀνασυγκρότησης τοῦ ὀρίζοντα προσδοκιῶν ἑνός ἔργου καθιστᾷ, συνεπῶς, δυνατόν νά καθορίσουμε τόν χαρακτήρα του ὡς ἔργου τέχνης μέ βάση τή φύση καί τήν ἔνταση τῆς ἐπίδρασης πού ἀσκεῖ σέ ἕνα συγκεκριμένο κοινό»¹². Καί: «Τό

⁷ Κωστής Παλαμᾶς, «Ἡ σαφήνεια καί ἡ ἀσάφεια», Ἄπαντα, τ. 2, [Μπίρης], Ἀθήνα κ.κ., σ. 210.

⁸ Ναπολέων Λαπαθιώτης, «Σύγχρονοι ποιηταί (Κ. Π. Καβάφης)», ἐφ. Ἐλευθερον Βῆμα (06.05.1924).

⁹ Γιῶργος Σεφέρης, Δοκιμές, τ. 1, Ἀθήνα 1981, σσ. 57, 149.

¹⁰ Στό ἴδιο, ὅ.π., σ. 149.

¹¹ Hans Robert Jauss, Ἡ Θεωρία τῆς Πρόσληψης. Τρία μελετήματα, εἰσαγωγή, μετάφραση, ἐπίμετρο Μίλτος Πεχλιβάνος, Ἀθήνα 1995, σ. 51.

¹² Στό ἴδιο, ὅ.π., σ. 60.

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

«Λυδία λίθος τῆς ποιητικῆς ἀξίας εἶναι ἀπολύτως καί πάντοτε ἡ ἀντίληψις τοῦ ἀναγνώστου, ἡ ὁποία κατά ἐνενηντα ἑννέα τοῖς ἑκατόν εἶναι κατά βάθος καί κατά πλάτος ἡ ἄκρα ἀντίθεσις τῆς ἰδέας τοῦ ποιητοῦ»

βῆμα ἀπό τό ἔργο στό κείμενο πρέπει νά συμπληρωθεῖ μέ τό βῆμα ἀπό τό ὑποκείμενο πού γράφει στό ὑποκείμενο πού διαβάζει καί κρίνει, ἄν ἐπιθυμοῦμε νά κατανοήσουμε τή λογοτεχνία ὡς ἐπικοινωνιακό γίγνεσθαι καί συγχρόνως ὡς γίγνεσθαι πού διαμορφώνει τήν κοινωνία»¹³.

Διαβάζοντας κανείς τέτοιες φράσεις, καθώς καί ἄλλες τῆς ἴδιας γραμμῆς, μένει μέ τήν ἀπορία: σέ ποιόν ἀναγνώστη καί σέ ποιό «συγκεκριμένο κοινό» παραπέμπει ὁ συγγραφέας τους¹⁴; Καί ἄλλιῶς: πῶς τεκμηριώνεται μέ στοιχεῖα αὐτή ἡ θεωρητική ἐκδοχή; Ὑπάρχει τέτοια δυνατότητα καί σέ ποιό βαθμό;

Ἄς δοῦμε ἀπό τήν πλευρά αὐτή τί πρακτικές δυνατότητες μπορεῖ νά ὑπάρχουν.

α) Ἕνας συγκεκριμένος ἀναγνώστης, στόν ὁποῖο ἔχει τό περιθώριο νά παραπέμπει ὁ θεωρητικός τῶν παραπάνω φράσεων, εἶναι αὐτός ὁ ἴδιος ὡς ἀναγνώστης. Στή δική του δηλαδή ἀναγνωστική πείρα. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ πρακτική τεκμηρίωση θά ἦταν νά μᾶς ἔδινε πέντε, δέκα, ἢ περισσότερα δείγματα. Νά μᾶς ἔδινε, θέλω νά πῶ, κείμενα στά ὁποῖα θά παρουσίαζε τήν ἀναγνωστική του πρόσληψη ἰσάριθμων πρωτοδιαβασμένων λογοτεχνικῶν ἔργων, ὅπου θά γίνονταν φανεροί οἱ πρῖν ἀπό τήν ἀνάγνωση ὀρίζοντες τῶν προσδοκιῶν του καί οἱ διαφοροποιήσεις του ἢ ὄχι πού θά συνέβαιναν μετά ἀπό αὐτές τίς ἀναγνώσεις. Κάτι τέτοιο θά ἦταν μία βάση γιά συζήτηση.

β) Ἄλλος τρόπος πειραματικῆς ἐπαλήθευσης θά ἦταν αὐτός πού ἔχει ἐφαρμόσει ὁ Ἄιβορ Α. Ρίτσαρντς (I. R. Richards): νά γίνει ἡ δοκιμασία τῆς ἀνάγνωσης μέ πανεπιστημιακούς φοιτητές. Δοκιμασία πάντως ἀρκετά νόθα, ἀφοῦ οἱ φοιτητές θά διαβάζουν κείμενα, πού τούς προτείνονται, γνωρίζοντας τόν σκοπό τοῦ πειράματος. Κι αὐτό δέν θ' ἄφηνε ἀνεπηρεάστο τό ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάγνωσης. Τό πείραμα αὐτό, μ' ἄλλα λόγια, ἔχει τό μειονέκτημα ὅτι γίνεται *in vitro* καί ὄχι *in vivo*.

γ) Τέλος ἔχουμε τή δυνατότητα νά τεκμηριώσουμε τή θεωρία μέ ἱστορικές μαρτυρίες, ὅπως ἐκεῖνες στίς ὁποῖες θά παράπεμπε, ἀνεπίγνωστα, ὁ παραπάνω ὑποθετικός μαθητής τῆς τρίτης λυκείου. Τοῦτο βέβαια θά μᾶς πῆγαινε κατευθείαν στά γραφτά πού ἔχουν ἀφήσει πίσω τους οἱ κριτικοί τῆς λογοτεχνίας¹⁵. Μιά ἐμπεριστατωμένη μελέτη πάνω σέ

¹³ Στό ἴδιο, ὁ.π., σ. 99. Σημειῶνω ὅτι στή φράση αὐτή ἔχουμε ἕναν ὄρο γνωστό κι ἕναν ἄγνωστο: «τό ὑποκείμενο πού γράφει» [ὁ συγγραφέας] εἶναι γνωστό, ἔχει ὄνομα καί ὀρισμένο ἔργο, ἐνῶ «τό ὑποκείμενο πού διαβάζει» εἶναι ἄγνωστο, δέν ἔχει ὄνομα καί δέν γνωρίζουμε τό ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάγνωσής του.

¹⁴ Νά σημειωθεῖ ὅτι τό λογοτεχνικό κείμενο εἶναι κάτι γνωστό, ἀκόμα καί ὁ συγγραφέας του, ἐνῶ ὁ ἀναγνώστης πού θά το διαβάσει καί ἡ ἐντύπωσή του εἶναι ἄγνωστοι παράγοντες.

¹⁵ Δέν ἐννοῶ κάποια κάστα χρυσμένων κριτικῶν, ἀλλά ἐκεῖνους πού, ἀνεξάρτητα ἀπό ἐπαγγελματική ἰδιότητα, τυχαίνει νά διαθέτουν τή δωρεά καί τήν παιδεία νά διατυπώνουν ἀξιολογικές κρίσεις πάνω σέ λογοτεχνικά ἔργα, λογοτέχνες, δημοσιογράφοι, φιλόλογους, ἐπαγγελματίες κριτικούς, ἐρασιτέχνες κριτικούς.

τέτοια γραφτά όρισμένης περιόδου θά ήταν μία πρακτική έπαλήθευση ή όχι τής θεωρίας τής πρόσληψης. Καλύτερη άκόμα θά ήταν μία στατιστική μελέτη όλων τών γραφτών τεκμηρίων, αναφορικά μέ τά λογοτεχνικά έργα, όρισμένης πάλι περιόδου, άς ποϋμε, πενήντα ή έκατό χρόνων. Έτσι θά είχαμε χειροπιαστά δεδομένα πάνω στο θέμα τής ανάγνωσης. Χωρίς νά ξεχνούμε πάλι πώς ένα μεγάλο μέρος, τό μεγαλύτερο, του αναγνωστικού κοινού θά έμεινε έξω από τήν έρευνα, έννοω τό αναγνωστικό κοινό πού δέν θά είχε έκφραστεί μέ γραφτά κείμενα. Καί συνεπώς τό τί συμβαίνει μέ τούς «άφωνους» αναγνώστες θά παράμενε έρωτηματικό.

Πάντως, επανέρχομαι στή θεωρία τής πρόσληψης, χωρίς καμιά παραπομπή σέ πρακτικά στοιχεία, ή θεωρία αυτή, όπως καί κάθε θεωρία, συνιστά άπλως έναν θεωρητικό ισχυρισμό. Θά έλεγε ίσως κανείς, μέ δέν είναι αυτόνομο αυτό πού υποστηρίζει; Άν κάποιος άπαντοϋσε ότι, μέγιστα, δέν είναι αυτόνομο, τί αποδεικτικά θά είχαμε νά του παρουσιάσουμε; Γιατί τό ζήτημα είναι ότι μία θεωρία διατυπωμένη μόνο γενικά καί άφηρημένα δέν μπορεί νά προδικάσει τήν πρακτική της έφαρμογή. Τό αντίθετο ισχύει, ή πρακτική της έφαρμογή επικυρώνει ή όχι τή θεωρητική της βασιμότητα. Άπό τήν άποψη αυτή κανείς δέν ξέρει τί θά έφερνε στήν επιφάνεια μία στατιστική μελέτη, σάν τήν παραπάνω πού άνάφερα, για πενήντα ή έκατό χρόνια. Πόσοι αναγνώστες θά τήν έπαλήθευαν καί πόσοι θά τή διάψευδαν; Προσωπικά, όταν άνοίγω ένα βιβλίο για νά τό διαβάσω, είτε πρωτοεκδομένο είτε όχι, δέν αισθάνομαι νά πηγαίνω προς αυτό μέ κάποιον όρίζοντα προσδοκιών. Άντίθετα, ό,τι μου συμβαίνει είναι ένα είδος συσπείρωσης του έαυτού μου, ώστε νά παρακολουθήσω όσο γίνεται πληρέστερα τό κείμενο. Έλεύθερος συνεπώς άπό προσχηματισμένους προσανατολισμούς.

Μία τέτοια αναγνωστική στάση έχει έπισημανθεί θεωρητικά ως *διαθεσιμότητα του αναγνώστη*, ένω, από τ' άλλο μέρος, έχει έπαληθευτεί πρακτικά από τούς αξιολογότερους κριτικούς τής λογοτεχνίας¹⁶. Ένδέχεται όμως κάποια μερίδα του κοινού νά άντιδρά έπηρεασμένη άπό έποχιακές άντιλήψεις. Νά διαβάσει δηλαδή λογοτεχνικά κείμενα σύμφωνα μέ όρισμένο «όρίζοντα προσδοκιών». Άν ή θεωρία τής πρόσληψης βασίζεται σ' ένα τέτοιο κοινό, θά πρέπει νά έπιβεβαιωθεί στατιστικά ή ύπαρξη αυτού του κοινού. Τό παράδειγμα Φλωμπέρ καί Φεϋντώ, πού επικαλείται ό καθηγητής Γιάους, ως ιστορική έπαλήθευση, έλέγχεται σέ τέσσερα τουλάχιστον σημεία¹⁷.

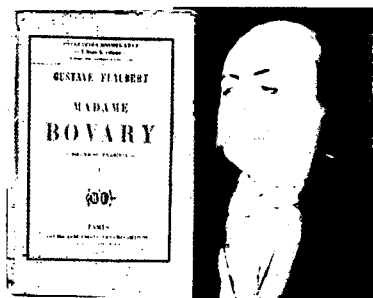
α) Βιβλία πού κολακεύουν τό πλατύ κοινό γράφονταν σέ όλες τές έποχές. Καί σήμερα τά εύπώλητα θριαμβεύουν, ένω τά έργα ποιότητας περνούν άπαρατήρητα άπό τό πλατύ κοινό. Μολαταϋτα τά εύπώλητα παίρνουν σύντομα τόν δρόμο για τό καλάθι μέ τ' άχρηστα, ένω τά άλλα σέ κάποιο βαθμό άναδεικνόνται μέ τό πέρασμα του καιρού. Πάντως, σύμφωνα μ' αυτή τήν πολύ χοντρική διαίρεση, έχουμε δύο τύπους αναγνωστών, εκείνου τών εύπώλητων βιβλίων καί εκείνου

¹⁶ Μέ ποιόν «όρίζοντα προσδοκιών» διάβασε λ.χ. ό Κ. Παλαμής τής *Ωδές* του Α. Κάλβου, όταν έγραψε τό «Κάλβος ό Ζακύνθιος»; Μέ ποιόν ό Γρ. Ξενόπουλος, όταν διάβασε τά πρώτα δημοσιευμένα ποιήματα του Κ. Καβάφη κι έγραψε τό 1903 τη γνωστή κριτική για τόν ποιητή; Ή πάλι, μέ ποιόν «όρίζοντα προσδοκιών» διάβασε ό Γρ. Ξενόπουλος τά διηγήματα του Δ. Βουτυρά, ό Τ. Μαλάνος τής *Δύσκολες νύχτες* τής Μ. Αξιώτη; Ή άκόμα, μέ ποιόν «όρίζοντα προσδοκιών» διάβασε ό Ζ. Λορεντζάτος τά *Έλεγεία καί Σάπτες* του Κ. Καρυωτάκη καί ό Ν. Φωκάς τήν «Ιερά Όδό» του Άγγ. Σικελιανού; Οί κριτικοί αυτοί, καθώς καί άλλοι, μέ τές πράξεις τους δέν επικυρώνουν παρά τήν άδέσμευτη, τήν έλεύθερη καί άπροκατάληπτη στάση άπέναντι στα συγκεκριμένα έργα πού έκριναν.

¹⁷ Τήν άνταπόκριση του κοινού στα δυό βιβλία τήν παίρνω όπως τήν υίοθετεί ό συγγραφέας στο βιβλίο *Ή θεωρία της πρόσληψης*, ό.π., σσ. 63-66.

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

«...καταρχήν ένας μικρός μόνο κύκλος είδημόνων είχε κατανοήσει και εκτιμήσει [το Μαντάμ Μποβαρύ] ως τομή στην ιστορία του μυθιστορήματος»;

των ποιοτικών βιβλίων. Πρόκειται βέβαια για γενικούς τύπους, για τύπους που ο καθένας αντιπροσωπεύει ένα κάποιο άθροισμα αναγνωστών. Συνεπώς όχι για ατομικούς, συγκεκριμένους, αναγνώστες. Στην πραγματικότητα οι ατομικοί αναγνώστες είναι άμετρητοι, τόσοι δηλαδή όσοι είναι αυτοί που διαβάζουν λογοτεχνικά ή παραλογοτεχνικά έργα.

β) Το βιβλίο του Φεϋντώ, βιβλίο για το πλατύ κοινό, δέν έθιξε το πρόβλημα της μοιχείας, όπως διαβάζουμε στην εργασία του καθηγητή Γιάους. Αντίθετα το «διασκέδασε» μέ το πάθημα του ζηλιάρη έραστῆ, που πλήρωσε ακριβά τή σχέση του. Για τοῦτο δέν προκάλεσε το δημόσιο αίσθημα που θά το όδηγοῦσε σέ δίκη, όπως έγινε με το βιβλίο *Μαντάμ Μποβαρύ*. Ένω το έργο του Φλωμπέρ έθιξε το δημόσιο αίσθημα, γιατί υπέδειξε τή μοιχεία ως έμφυτη τάση και συνεπώς πρόσβαλε τον θεσμό της μονογαμίας. Έθιξε, μ' άλλα λόγια, έναν κοινωνικό θεσμό που υποκριτικά αντιμετωνιζόταν ως ιερό καθεστώς. Η κυρία Μποβαρύ ενόχλησε γιατί, πέρα από άλλα, δέν σεβάστηκε όρισμένη κοινωνική σύμβαση, που δέν άφορούσε μόνο τήν ίδια, αλλά, γενικότερα, και τά δύο φύλα. Η βασική κατηγορία που αντιμετώπισε το βιβλίο ήταν ήθικῆς τάξης, συνεπώς, άμεσα ή έμμεσα, έγινε αισθητή ή διαγνωστική εύθυβολία του συγγραφέα του. Από τήν άποψη αυτή δέν έχει πολλή σημασία πώς έθεσε το ζήτημα ο αυτοκρατορικός έπίτροπος (είσαγγελέας) στή δίκη που έγινε τότε, αλλά σέ τί βαθμό συναισθάνθηκε ότι υπερασπιζόταν μιά κοινωνική σύμβαση. Κατά πόσο συνεπώς ένιωθε πώς ή αλήθεια ήταν περισσότερο ή ολοκληρωτικά μέ το μέρος της κυρίας Μποβαρύ, παρά μέ ό,τι ήταν υποχρεωμένος νά υποστηρίξει αυτός στή δίκη. Διότι, κακά τά ψέματα, κάτι ένοχλητικό λάνθανε βαθύτερα: ότι δέν του 'λειπε έντελώς ή «ένοχή» της Μποβαρύ. Μέ τήν έννοια πώς, κι αν στήν πράξη δέν ήταν μοιχός, ήταν όμως δύναμει μέσα στή φύση του, στο άνεξέλεγκτο επίπεδο της επιθυμίας και της φαντασίας του, όπως στον κάθε άνθρωπο. Θά 'λεγα μάλιστα πώς το μένος του κατά του βιβλίου ήταν ανάλογο της αίσθησης που είχε, έστω και άσυνείδητα, αυτής της συνενοχής του.

γ) Είπώθηκε ότι υπεύθυνος, για τήν άρνητική στάση του κοινού (και του έπίτροπου), ήταν ο έλεύθερος πλάγιος λόγος¹⁸ του Φλωμπέρ στο βιβλίο. Αν άλθρευει αυτό, τότε πώς εξηγείται το γεγονός ότι «...καταρχήν ένας μικρός μόνο κύκλος είδημόνων είχε κατανοήσει και εκτιμήσει [τό *Μαντάμ Μποβαρύ*] ως τομή στην ιστορία του μυθιστορήματος»¹⁹; «Όταν ένας «μικρός κύκλος», ή και μόνο ένα άτομο, δέν έπηρεάζεται άρνητικά από τή νέ-

¹⁸ Πρόκειται για τήν περίφημη «αντικειμενική αφήγηση», όπου άπουσιάζει ο συγγραφέας ως σχολιαστής γεγονότων, ως έκφραστής άπόψεων, κτλ., ένω ή αφήγηση ρέει σέ τρίτο πρόσωπο, όπως τήν παρακολουθεί κάποιος άφανής παρατηρητής.

¹⁹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 65.

α τεχνική του Φλωμπέρ, αυτό μας λέει ότι ο «ορίζοντας των προσδοκιών» δεν αφορά τους πάντες.

δ) «...τό κοινό που είχε διαμορφωθεί με την ανάγνωση του μυθιστορήματος του Flaubert επικύρωσε τον νέο κανόνα των προσδοκιών· οι αδυναμίες του Feydeau –τό ανθηρό ύφος, τα τεχνάσματα-έπιταγές της μόδας, οι κοινοτοπίες της λυρικής έξομολόγησης- έγιναν τότε ανυπόφορες και άφησαν τη Fany να ξεθωριάσει ως best-seller του χτές»²⁰. «...τό κοινό που είχε διαμορφωθεί με την ανάγνωση του μυθιστορήματος του Flaubert επικύρωσε τον νέο κανόνα των προσδοκιών». Άν δεν έχουμε κάποιο κενό στή διατύπωση, μένει να αναρωτηθούμε για ποιο κοινό πρόκειται. Οί λίγοι που εκτίμησαν άμέσως το έργο, χωρίς να ένοχληθούν από την «απρόσωπη αφήγησή» του, δεν χρειάζονταν άλλη παραπέρα «διαμόρφωση». Άρα ή φράση αφορά τό πλατύ κοινό. Έρώτημα: τό πλατύ κοινό, αντιμετώπιζοντας τό φράγμα της «απρόσωπης αφήγησης», που (σύμφωνα με τον Γιάους) έκλεινε τον δρόμο προς την αφομοίωση του μυθιστορήματος, με ποιόν τρόπο θά μπορούσε να «διαμορφωθεί»; Έδω προκύπτει λογικό άδιέξοδο, τέτοιο που θά 'λεγε κανείς ότι με κανέναν τρόπο δεν θά μπορούσε να «διαμορφωθεί». Είναι ωστόσο ιστορικά δεδομένο ότι πράγματι τό *Μαντάμ Μποβαρύ* αγκαλιάστηκε άργότερα από ένα ευρύτερο κοινό. Μένει συνεπώς να διευκρινιστεί πώς, με ποιόν μηχανισμό έγινε ή διεύρυνση του κοινού. Τουτό ακριβώς είναι τό ουσιαστικό πρόβλημα της ανάγνωσης που θά περίμενε κανείς να αντιμετωπίσει ή *θεωρία της πρόσληψης*. Σίγουρα τό ζήτημα της ανάγνωσης είναι πολύπτυχο και κάθε άλλο παρά εύκολο. Άς τό δοϋμε σε μιά στοιχειώδη, άπλοποιημένη, μορφή του. Άς πάρουμε πάλι ως άκραία δείγματα δυό περιπτώσεις άναγνωστών, εκείνων που παραμένουν κατά την ανάγνωση στή θεματική περιπέτεια ενός βιβλίου και εκείνων που δεν μένουν στή θεματική εξέλιξη, αλλά άναζητούν τό βαθύ άτομικό και κοινωνικό είναι στα γραφόμενα του συγγραφέα. Οί πρώτοι είναι κατεξοχήν οί άναγνώστες των εύπώλητων βιβλίων, τά όποια λίγο πολύ ανήκουν στην κατηγορία της παραλογοτεχνίας. Οί δεύτεροι είναι οί άπαιτητικοί άναγνώστες που διαβάζουν βιβλία τά όποια ανήκουν στην κατηγορία της πιο αξιόλογης λογοτεχνίας. Αυτής για την όποια ή θεματική περιπέτεια άποτελεί τό άληθοφανές ένδυμα ή τό μέσο, που χρησιμοποιεί ό λογοτέχνης για να φτάσει στον σκοπό του, που είναι τά κρίσιμα ζητήματα της ζωής. Άν αυτό άληθεύει, τό έρώτημα είναι: πώς, με ποιόν τρόπο πολλοί άναγνώστες της πρώτης κατηγορίας είσχωρούν στον «μικρό κύκλο των είδημόνων» και τον διευρύνουν; Ή, που είναι τό ίδιο, πώς, με ποιόν τρόπο διαβάστηκε άργότερα τό *Μαντάμ Μποβαρύ* από ένα ευρύτερο κοινό; Έχει γραφτεί πώς αυτό έγινε επειδή τό κοινό διάβασε κι άλλα βιβλία του

Την ευρύτερη αποδοχή του Κάλβου την πήρε πάνω του ό κριτικός με τη φράση: «...ό ποιητής των Ώδων κατέχων έξαιρετικήν όλως θέσιν έν τη ιστορία της νεοελληνικής φιλολογίας, έξαιρετικώς πρέπει να κριθή».

²⁰ Στο ίδιο, ό.π., σσ. 65-66.

ΔΟΚΙΜΙΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

ΐδιου εΐδους ἢ γένους²¹. Σάν νά λέμε δηλαδή πώς τό κοινό, στό όποιο δέν ἄρεσε τό *Μανιάμ Μποβαρύ* ἀρχικά, διαβάζοντας ἄλλα βιβλία τοῦ ΐδιου εΐδους ἢ γένους, ἐξΐσου συνεπώς ἀπροσπέλαστα, θά ἄλλαζε στάση. Δέν ἐχω διαβάσει ἀσχετότερο ἰσχυρισμό ὡς πρὸς τήν ἀλλαγὴ στάσης τοῦ κοινοῦ ἀπέναντι σέ ἔργα πού ἀρχικά τά ἀπέρριψε καί ἀργότερα τά ἐγκολπώθηκε. Τί μεσολάβησε λοιπόν καί ἀργότερα ἔγινε εὐρύτερα ἀποδεκτό τό *Μανιάμ Μποβαρύ*; Ἀπό τήν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας ξέρουμε ὅτι οἱ ποιοτικοί ἀναγνώστες τῆς λογοτεχνίας εἶναι αὐτοί πού σέ κάποιο ποσοστό ἐκφράζουν δημόσια τή γνώμη τους. Μιά γνώμη συνεπώς πού ἀπευθύνεται δυνητικά σέ πολλούς. Ἔχει κάποια σχέση ἢ εἶναι ἀσχετος αὐτός ὁ «μικρός κύκλος εἰδημόνων» μέ τή δημιουργία εὐρύτερου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ γιά ὀρισμένο ἔργο; Ἄν ρίξουμε μιὰ ματιά στήν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ἔχουμε τή δυνατότητα νά ἀναφερθοῦμε σέ δύο ἐνδεικτικά παραδείγματα.

α) Στό πρῶτο παράδειγμα ἄρκεσε ἡ πρωτοβουλία ἐνός μόνο «εἰδήμονα» γιά νά γνωστοποιηθεῖ εὐρύτερα ὀρισμένο ἔργο. Ἐννοῶ τήν περίπτωση τοῦ Κ. Παλαμά, ὁ ὁποῖος τό 1889 μέ ὀμιλία του στόν Παρνασσό πού ἀργότερα δημοσιεύτηκε, ἔκανε γνωστό τό οὐσιαστικά ἄγνωστο ὡς τότε ἔργο τοῦ Ἀ. Κάλβου. Στήν περίπτωση αὐτή εὐνοϊκός «ὀρίζοντας προσδοκιῶν» δέν ὑπῆρχε γιά τόν Κάλβο, γι' αὐτό ὁ «εἰδήμων» χρειάστηκε νά προειδοποιήσει τό κοινό ὅτι: «...διά νά καταστήσωμεν αὐτό [τό ἔργο τοῦ Κάλβου] προσιτόν εἰς τήν ἡμετέραν αἴσθησιν, ἀνάγκη νά λησμονήσωμεν πρὸς στιγμὴν τήν συνήθειαν»²². Ὑπονοώντας ὅτι ἡ «συνήθεια» ἢ, ἀλλιῶς, ὁ «ὀρίζοντας προσδοκιῶν» δέν εὐνοοῦσε τήν «πρόσλη-

ψη» τοῦ ἰδιόρρυθμου ποιητῆ. Ἀπό τ' ἄλλο μέρος, οὔτε χρειάστηκε νά διαβάσει τό κοινό ἄλλα ἔργα τοῦ ΐδιου γένους γιά νά οἰκειοποιηθεῖ τήν καλβική ποίηση. Τήν εὐρύτερη ἀποδοχή τοῦ Κάλβου τήν πῆρε πάνω του ὁ κριτικός μέ τή φράση: «...ὁ ποιητῆς τῶν Ὡδῶν κατέχων ἐξαιρετικὴν ὄλως θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, ἐξαιρετικῶς πρέπει νά κριθῆ»²³. Μιά φράση πού εἰπώθηκε τή στιγμὴ πού ἡ καλβική ποίηση ὀχι μόνο δέν κάτεχε «ἐξαιρετικὴν ὄλως θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας», ἀλλά στήν πραγματικότητα ἦταν ἄγνωστη. Κι ὁμως σήμερα ξέρουμε πώς ἡ πρόβλεψη τοῦ Παλαμά ἐπαληθεύτηκε πλήρως. Λοιπόν, ἐδῶ ἕνας «εἰδήμονας», μέ τήν προσωπική του γνωμάτευση, ἔκανε εὐρύτερα γνωστό ἕνα ἄγνωστο ὡς τότε ἔργο.

β) Ὀλωσδιόλου διαφορετικὴ στάθηκε ἡ εὐρύτερη ἀναγνώριση τοῦ καβαφικοῦ ἔργου. Ὅταν ἄρχισαν νά δημοσιεύονται σποραδικά τά πρῶτα καβαφικά ποιήματα, ἀλλά καί ἀργότερα, τό κλίμα δέν ἦταν εὐνοϊκό. Ὅ,τι ἐπικρατοῦσε τότε (τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, ἀρχές τοῦ 20οῦ) ἦταν ὁ ἐθισμός τοῦ κοινοῦ, καθὼς καί τῶν «εἰδημόνων», στό κλίμα τοῦ παλαμισμού, στήν ποίηση δηλαδή τοῦ Παλαμά καί τῶν συνομηλικῶν του, ἀλλά κυρίως τοῦ Παλαμά. Αὐτός ὁ ἐθισμός θά μπορούσε νά ἔχει τήν ἔννοια τοῦ «ὀρίζοντα προσδοκιῶν»; Ἀσφαλῶς, δέν ἀπεῖχε ἀπό τό νά συνιστᾶ ἕναν «ὀρίζοντα προσδοκιῶν». Ἔχουμε λοιπόν ἕναν παλαμικό «ὀρίζοντα προσδοκιῶν» τόν ὁποῖο σύνθεταν: ὁ δημοτικισμός, ἡ μεγαλοστομία, ἡ πληθωρικότητα τοῦ λόγου, ὁ ὑμνητικός τόνος, ἡ ἐμφατικὴ ὀμοιοκαταληξία, ἡ πατριδολατρία, ὁ ὑπαίθριος ἑλλαδικὸς κόσμος, κτλ. Ἡ ἀντίστοιχη σύνθεση τήν ὁποία παρουσίαζε ἡ ποίηση τοῦ Καβάφη ὀχι μόνο δέν ταίριαζε μ' ἐκείνη τοῦ παλαμισμού, ἀλλά πα-

²¹ Στό ἴδιο, ὁ.π., σσ. 52, 55, 56, 58.

²² Κ. Παλαμάς, «Κάλβος ὁ Ζακύνθιος», Ἄπαντα, τ. 2, [Μπίρης], Ἀθήνα x.x., σ. 47.

²³ Στό ἴδιο, ὁ.π., σ. 35.

ρουσίαζε ακριβώς αντίθετα γνωρίσματα: γλώσσα περίπου μεικτή, χαμηλόφωνη έκφραση, άκραία λιτότητα, κριτική στάση απέναντι σέ καταστάσεις και φαινόμενα, χαλαρή ή και καθόλου όμοιοκαταληξία, ποίηση χωρίς πατριδολατρία, άστικό περιβάλλον, κτλ. Κοντολογίς ή καθαφική ποίηση δέν ανταποκρινόταν στον «όρίζοντα προσδοκιών» τής εποχής και αντιμετώπιστηκε ανάλογα άρνητικά. Απόλυτα; Όχι ακριβώς απόλυτα, γιατί ένας όξυδερκής «ειδήμονας», ό Γρ. Ξενόπουλος, πολύ νωρίς, τό 1903, χαρακτήρισε τον Καβάφη «καλλιτεχνική ιδιοφυΐα»²⁴. Παράθεσε μερικά από τά πρώτα καθαφικά ποιήματά ως πειστήρια, ένω όργάνωσε τό κείμενό του μέ βάση τήν προσωπική του αντίδραση στά ποιήματα αυτά. Μολαταύτα ή πράξη του Ξενόπουλου, άν και καθαυτή πειστική, δέν άνάκοψε τον προσανατολισμό του κοινού και των «είδημόνων» προς στον παλαμισμό. Όμως μερικά χρόνια άργότερα άκολούθησε δευτερν εννοϊκή γιά τον Καβάφη κριτική από τήν Πετρούλα Ψηλορείτη (Γαλάτεια Καζαντζάκη)²⁵. Όστερότερα, τό 1917, δημοσιεύτηκε στην Άλεξάνδρεια μιά επαινετική έργασία γιά τον ποιητή από τον Γ. Βρисиμιτζάκη²⁶. Τή σκυτάλη πήρε έπειτα ένας άλλος όξυδερκής «ειδήμονας», ό Τ. Άγρας, ό όποιος ύποστήριξε τήν άξία τής καθαφικής ποίησης²⁷. Κι άμέσως μετά άπ' αυτόν ό Ν. Λαπαθιώτης²⁸, ό Ά. Θρύλος²⁹, ό Κλ. Παράσχος³⁰. Άλλά όχι μόνο αυτό. Ό παλαμισμός σέ σχέση μέ τον Καβάφη ξεπεράστηκε στή δεκαετία του 1920. Όμως χρειάστηκε νά μιλήσει θετικά γιά τον ποιητή και μιά σειρά μεταγενέστερων «είδημόνων», γιά νά γίνει ή ποίηση αυτή εύρύτερα άποδεκτή. Στο μεταξύ τά ποιήματα του Καβάφη μεταφράστηκαν σέ πολλές γλώσσες και οί ξένοι του άναγνώρισαν μιά θέση δίπλα στους κορυφαίους ποιητές του 20ου αιώνα. Μετά άπ' όλα αυτά, σήμερα ό Καβάφης στην Έλλάδα είναι πάγκοινα γνωστός, ένω πολλοί σκύβουν αυτόρεσκα πάνω στους λιτούς στίχους του. Έτσι πού θά λέγαμε πώς ό Καβάφης είναι πιά του συρμού, ενός συρμού βέβαια ποιητικού.

Όμως κάτι συμβαίνει μέ τήν εμφάνιση των συρμών. Έννοώ ότι προκύπτει ένα ζήτημα πού άφορα γενικότερα τό εύρύ άναγνωστικό κοινό. Ό Καβάφης, είπαμε, έχει γίνει τώρα τής μόδας και διαβάζεται εύρύτατα. Τό έρώτημα πού προβάλλει είναι άν διαβάζεται από όλους τούς άναγνώστες μέ τήν ίδια έπάρκεια. Η άνάγνωση τής λογοτεχνίας είναι βέβαια προσωπική, συνεπώς διαφορετική γιά τον καθένα άναγνώστη. Η διαφορετικότητα έδω προκύπτει από τή διαφορά στην ιδιοσυγκρασία, τις έμπειρίες και τήν παιδεία των άναγνωστών. Αυτή ώστόσο είναι μιά γενική διάκριση, ή όποία άφορα άκόμα και τήν άνάγνωση όποιουδήποτε κειμένου και του πιό ούδέτερου ή έξωποητικού, όπως π.χ. τήν άνάγνωση κειμένων ιστορίας, γεωγραφίας, δασοκομίας, κτλ. Ένω από τά ίδια παραπάνω στοιχεΐα, (ιδιοσυγκρασία, έμπειρίες, κτλ.), πηγάζει και μιά ειδικότερη διάκριση μέ ποιοτικό παρονομαστή. Γιατί δέν άρκει νά λέμε πώς ό κάθε άναγνώστης διαβάζει άπλως διαφορετικά τό κάθε κείμενο, αλλά και ότι τό διαβά-

²⁴ Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Ένας ποιητής», *Παναθήναια*, 7 (Όκτ. 1903 - Μάρτ. 1904), 97-102.

²⁵ Πετρούλα Ψηλορείτη, «Κ. Π. Καβάφης», *Ό Νουμάς*, τχ 379 (14.02.1910) 2-3 ζ

²⁶ Γ. Βρисиμιτζάκης, *Τό έργο του Κ. Π. Καβάφη*, Άλεξάνδρεια 1917.

²⁷ Τέλος Άγρας, «Ό ποιητής Κ. Π. Καβάφης», *Δελτίο του Έκπαιδευτικού Όμίλου*, τ. 10, Άθήνα 1922.

²⁸ Ν. Λαπαθιώτης, «Σύγχρονοι ποιηταί», *δ.π.*

²⁹ Άλκης Θρύλος, «Κ. Π. Καβάφης», *Νέα Τέχνη*, Έτος Α' (Ιούλ. - Όκτ. 1924), Έτος Β' (Ίαν. - Φεβρ. 1925).

³⁰ Μαρσύας (Κλ. Παράσχος), «Νεοέλληνες λογοτέχναι. Κωνσταντίνος Καβάφης», έφ. *Έλεύθερον Βήμα* (06.12.1924).

ζει καί μέ διαφορετικό βαθμό ποιητικῆς εὐαισθησίας, αἰσθαντικότητας καί ὀξύνοιας. Ὁ λεγόμενος «ἐπαρκῆς ἀναγνώστης» τῆς ποίησης δέν εἶναι γενικά ὁ κάθε ἀναγνώστης τῆς ποίησης, ἀλλά ὁ ἰδιαίτερα διαθέσιμος. Διότι, ὅσο καί νά μὴν εἶναι δημοκρατικό, ἡ πείρα ἔχει δείξει ὅτι ἀνάμεσα στοὺς ἀναγνώστες ὑπάρχει κλιμάκωση ποιητικῆς διαφορᾶς. Πόσοι λ.χ. σημερινοὶ ἀναγνώστες τοῦ Καβάφη διαβάζουν τὰ ποιήματά του μέ τή διορατικότητα πού τὰ διάβασε ὁ Γρ. Ξενόπουλος; Πόσοι μένουν στή θεματική ἐπιφάνειά τους καί πόσοι τὰ σχετίζουν μέ τό βαθύ γίνεσθαι τῆς ζωῆς, τόσο ἀπό προσωπική, ὅσο καί ἀπό κοινωνική ἄποψη; Γιατί, γιά λόγους πού δέν ἐξαρτιοῦνται ἀπό τή θέλησή μας, ἡ λογοτεχνία ἔχει ἐκλεκτικό χαρακτήρα καί δέν ἀνοίγει τίς πόρτες της στόν καθένα. Πολλές φορές μᾶς ἔχουν προειδοποιήσει οἱ ποιητές πάνω σ' αὐτό τό θέμα. Παράδειγμα οἱ παρακάτω ἀναφορές.

Ἀπό τόν Δ. Σολωμό:

...ἄς ἐργάζεται (τό ποίημα) ἀδιάκοπα γιά τήν ἀληθινήν οὐσία, ἀλλά εἰς τρόπον ὥστε νά μὴ τό καταλάβουν εἰμὴ οἱ νέες οἱ γυμνασμένοι καί βαθεῖς³¹.

Ἀπό τόν Κ. Παλαμᾶ, πού ξεχωρίζει τοὺς ἐπιφανειακοὺς ἀπό τοὺς «γυμνασμένους καί βαθεῖς» ἀναγνώστες ἢ θεατές τῆς τέχνης:

Ὁ Ἀμλέτος εἶναι τό ἔργο τό πῶς λίγο καμωμένο γιά νά συγκινεῖ τό πλῆθος. Κι ἂν ἴσως ὁ Σαιξπηρός τό συγκινεῖ τό πλῆθος, ἀφορμή δέν εἶναι τόσο τό ποιητικό, τό ἔσωτερικό, ὅσο τό θεαματικό μέρος τῆς τέχνης του, δηλαδή τό πασάλεμμα, καί τό ὀσήμεντο³².

Καί παρακάτω:

Οἱ πῶς ἐπικίνδυνοι ἐχθροὶ τῆς Τέχνης εἶν' ἐκεῖνοι πού τήν ξέρουν καί πού τήν ἀγαποῦν, ὅπως οἱ γυναῖκες ξέρουν κι ἀγαποῦν τή μόδα³³.

Ὁ Καβάφης ἔχει μιλήσει γιά τή σημασία πού ἔχει νά 'ναι κανεῖς πολίτης «εἰς τῶν ἰδεῶν τήν πόλι», καθῶς, «δύσκολο στήν πόλι ἐκείνη εἶναι καί σπάνιο νά σέ πολιτογραφήσουν...», ἐνῶ στό ποίημα «Τέμεθος, Ἀντιοχεύς, 400 μ.Χ.» καταλήγει στοὺς ἐπόμενους στίχους:

...ἐμεῖς οἱ μυημένοι
γνωρίζουμε γιά ποιόνα ἐγράψαν οἱ στίχοι.

³¹ Δ. Σολωμός, Ἄπαντα, τ. 1: Ποιήματα, ἐπιμέλεια - σημειώσεις Λίνος Πολίτης, Ἀθήνα 1961, σ. 207.

³² Κ. Παλαμᾶς, «Σημειώματα στό περιθώριο», Ἄπαντα, τ. 10 [Μπίρης], Ἀθήνα κ.κ., σ. 81.

³³ Στό ἴδιο, ὁ.π., σ. 86.

Οί άνίδεοι Άντιοχεΐς διαβάζουν, Έμονίδην³⁴.

Ό Γ. Σεφέρης παραφράζοντας μιά φράση του Γ. Χόπκινς (G. Hopkins)³⁵ τονίζει ότι:

Δέν υπάρχει βασιλικός δρόμος, δέν υπάρχει λεωφόρος Συγγραφοῦ πού νά οδηγεί ἴσια στήν ποίηση³⁶. (Ἡ φράση ἀφορᾷ τόσο τούς ποιητές, ὅσο καί τούς ἐραστες ἢ, ἀλλιῶς, τούς ἀναγνώστες τῆς ποίησης.)

Ένω σέ ἄλλη περίπτωση ἀναρρωτιέται:

Άνάμεσα σέ τόσοσους πού διαβάζουν Αἰσχύλο, πόσοι καί ποιοί εἶναι οἱ πραγματικοί ἀναγνώστες του³⁷; («Οἱ πραγματικοί» ἀναγνώστες, ὄχι συνεπῶς οἱ πάντες).

Ό Όδ. Έλύτης, ἀναφορικά μέ τά παραπάνω, ἔχει πεῖ γιά τήν «κατανόηση» τῆς ποίησης ὅτι:

Ἡ κατανόηση αὐτή εἶναι πολύ περισσότερο ζήτημα μιᾶς ἄλλης ἰκανότητας πού θά μπορούσαμε νά τήν ὀνομάσουμε ποιητική νοημοσύνη. Ἡ ποιητική νοημοσύνη μπορεῖ νά λείπει ἀπό τούς παντογνώστες κι ὠστόσο νά κατοικεῖ μέσα στόν πιό ἀπλό ἀνθρωπο³⁸.

Κι ὁ Μ. Άναγνωστάκης παραπλήσια:

Πολύ ἀργήσαμε νά μάθουμε, ἀν τό μάθαμε ἀκόμη, πώς μιά κάποια φιλοσοφική καί κοινωνιολογική κατάρτιση, ἔνα ἀπόθεμα γνώσεων καί πληροφοριῶν καί σωστή κατὰ τό μᾶλλον ἢ ἥττον τοποθέτηση στά γενικότερα ζητήματα, δέν εἶναι ὁ ἐπαρκής ἐξοπλισμός καί γιά τή λεγόμενη σωστή τοποθέτηση ἀέναντι στά αἰσθητικά ζητήματα, πού προϋποθέτουν ἕναν μηχανισμό ἰδιάζουσας σημασίας, ἕναν μηχανισμό πού ἢ προσπαθοῦμε νά μποῦμε στά μυστικά του ἢ δέν ὑποπτευόμαστε διόλου τήν ὕπαρξή του³⁹.

Καί:

...διερωτῶμαι συχνά ποιό εἶναι στήν πραγματικότητα τό ποσοστό τῶν ἀνθρώπων

³⁴ Κ. Π. Καβάφης, *Ποιήματα*, τ. 2, φιλολογική ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης, Ἀθήνα 1963, σ. 43.

³⁵ «It is a happy thing that there is no royal road to poetry» (Εἶναι εὐτύχημα πού δέν υπάρχει βασιλικός δρόμος πρὸς τήν ποίηση).

³⁶ Γ. Σεφέρης, «Μονόλογος πάνω στήν ποίηση», *ὁ.π.*, σ. 153.

³⁷ Γ. Σεφέρης «Σημειώσεις», *ὁ.π.*, σ. 484.

³⁸ Όδ. Έλύτης, «Ποιητική νοημοσύνη», *Άνοιχτά καρτιά*, Ἀθήνα 1974, σ. 374.

³⁹ Μανόλης Άναγνωστάκης, «Μάρκος Αὐγέρης καί τό ἀνεξόφλητο χρέος μας», *Τά Συμπληρωματικά*, Ἀθήνα 1985, σσ. 136-137.

πού αγαποῦν τήν ποίηση τοῦ Καβάφη σάν ποίηση καί ὑποπεύονται ἢ γνωρίζουν τή σημασία τοῦ ἔργου του⁴⁰.

Στό σημείο αὐτό θά ἤθελα νά παρατηρήσω ὅτι, σύμφωνα μέ τά παραπάνω, προκύπτουν δύο ἐξαγόμενα.

Τό πρῶτο εἶναι ὅτι, ἀναφορικά μέ τά ἀξιόλογα λογοτεχνικά ἔργα, ἡ δημιουργία εὐρύτερου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ ὀφείλεται, ἂν ὄχι ἀπόλυτα, στόν μέγιστο βαθμό στή δραστηριότητα ὀρισμένων «εἰδημόνων»⁴¹. Ἀνθρώπων δηλαδή πού πρῶτοι διαβάζουν αὐτά τά ἔργα καί μέ προσωπική εὐθύνη γνωμοδοτοῦν δημόσια πάνω στό θέμα τῆς ἀξίας τους. Βέβαια δέν εὐστοχοῦν πάντα αὐτές οἱ γνωμοδοτήσεις, ἀλλά μέ τόν καιρό, καθώς πλαισιώνονται ἀπό θετικές ἢ ἀρνητικές νεότερες γνωματεύσεις, τά πράγματα ξεκαθαρίζουν. Μέ τήν ἔννοια ὅτι τελικά οἱ γνωματεύσεις συγκλίνουν πρὸς ὀρισμένη κοινή παραδοχή. Ἔτσι καθιερώνονται ἔργα καί ὀνόματα μέ εὐρύτερη ἀπήχηση στόν κόσμο.

...ἀναφορικά μέ τά ἀξιόλογα λογοτεχνικά ἔργα, ἡ δημιουργία εὐρύτερου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ ὀφείλεται, ἂν ὄχι ἀπόλυτα, στόν μέγιστο βαθμό στή δραστηριότητα ὀρισμένων «εἰδημόνων»

Τό δεύτερο ἐξαγόμενο εἶναι ὅτι ἡ σημασία τοῦ πλατιοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ εἶναι συζητήσιμη, γιατί, ἐκτός ἀπό τήν ὀριζόντια ποσοτική ἐκδοχή της, ἔχουμε καί τήν κάθετη ποιοτική της. Ὅλοι οἱ ἀναγνώστες διαβάζουν διαφορετικά τά ἄξια λογοτεχνικά ἔργα, ἀλλά δέν εἶναι ὅλοι τῆς ἴδιας ἀναγνωστικῆς ἐπάρκειας. Ἀντίθετα ἔχουμε κάθετη κλιμάκωση στίς ἀναγνωστικές ἐπιδόσεις τους. Ἄλλοι μένουν στήν ἐπιφάνεια τῶν κειμένων καί ἄλλοι ὄχι. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή μιᾶ ἀδιάκριτη, γενική, ἀναφορά στό ἀναγνωστικό κοινό συνεπάγεται ἰσοπεδωτική ἀντίληψη πάνω στήν ἔννοια τοῦ «ἀναγνώστη». Πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο σάν νά λέμε πώς ὅλοι οἱ ἀναγνώστες ἀνήκουν στό ἴδιο ἐπίπεδο. Θά ἔλεγε συνεπῶς κανεῖς πώς ἡ θεωρία τῆς πρόσληψης παραγνωρίζει τή σημασία τῆς αἰσθητικῆς ἀνάγνωσης πού διαφοροποιεῖ τούς ἀναγνώστες ἀξιολογικά, ἀπό τήν ἀδιάφορη αἰσθητικά κατηγορία τους, ἡ ὁποία πηγάζει ἀπό τή θεματική, τήν πραγματολογική ἢ τή δομική προσέγγιση τῶν κειμένων. Θά ἐπανέλθω σ' αὐτό το θέμα παρακάτω.

Συνέχεια στο ἐπόμενο τεύχος

⁴⁰ Μαν. Ἀναγνωστάκης, *Τά Συμπληρωματικά*, ὅ.π., σ. 56.

⁴¹ Ἀναφορικά μέ τή δημόσια σταδιοδρομία τῆς Μαντάμ Μποβαρύ διαφωτιστική εἶναι ἡ μελέτη τοῦ Σ. Ν. Φιλιππίδη «Ἡ Μαντάμ Μποβαρύ καί ἡ κριτική Α: 1857-1880», *Νέα Ἑστία*, τχ 1839 (Δεκ. 2010).